

Danuta Adamczyk

***Towarzystwo im. Piotra Skargi we Lwowie (1909–1914)
i jego działalność wydawnicza.
Zarys monograficzny***

Intensyfikacja życia społecznego, jaką w początkach XX wieku niósł rozwój kapitalizmu, a wraz z nim postępująca demokratyzacja i laicyzacja życia, rozwój nowych ideologii, takich jak socjalizm i marksistowska teoria walki klas, rozpad tzw. stanu trzeciego na burżuazję i robotników, dwie warstwy społeczne pozostające ze sobą w konflikcie, rodzenie się radykalnych ruchów społecznych, ożywienie ruchów narodowych – spowodowała, że Kościół Katolicki nie mógł pozostać obojętny wobec zachodzących zmian.

Od lat czterdziestych XIX wieku społeczna nauka Kościoła Katolickiego podejmowała próby ustosunkowania się do zachodzących zmian, starała się rozwiązywać kwestie społeczne w duchu katolickim. W latach osiemdziesiątych i następnych stanowisko Kościoła wobec nowej sytuacji wyłożył w kolejnych encyklikach papież Leon XIII. Najbardziej znana *Rerum Novarum* z 1891 roku stanowiła wypadkową różnych prądów katolicyzmu społecznego i zawierała społeczny program, swoisty zbiór wskazań dla katolików, aby nie odchodząc od nauki Kościoła umieli dostosować się do nowej rzeczywistości. Życie społeczne, jego sens i wartość miały pozostawać pod wpływem kanonów religijnych, a Bóg i wieczność jedynym punktem odniesienia dla rozstrzygnięć natury moralnej i etycznej. Przeciwwstawiała się nowożytnym koncepcjom społecznym i politycznym jako sprzecznym z nauką Kościoła, przede wszystkim socjalizmowi i materializmowi, ale także innym prądom filozoficzno-społecznym, liberalizmowi i modernizmowi, które głosząc niezależność człowieka od Boga, ustanawiały nowy ład społeczny dyktowany ludzkim rozumem. Szczególne zagrożenie dla Kościoła stanowił socjalizm ze swoją teorią walki klas jako środkiem poprawy doli robotników, sprawiedliwości opartej nie na zasadach chrześcijań-

skich, programowym ateizmem i materializmem, rozdziałem Kościoła od państwa, odrzuceniem sakramentalnego charakteru małżeństwa, koncepcją wspólnoty dóbr materialnych godzącą, według społecznej nauki Kościoła, w przysługujące człowiekowi naturalne prawo własności.

Spółeczna myśl Kościoła Katolickiego docierając w II połowie XIX wieku na ziemię polskie nie we wszystkich zaborach miała jednakowo korzystne warunki rozwoju. Szczególnie uprzywilejowana była pod tym względem Galicja, gdzie autonomia i idące za tym swobody spowodowały, że toczyło się tam bujnie życie społeczne, polityczne, kulturalne i naukowe, docierała bez przeszkód europejska myśl społeczna oraz filozoficzna, rozwijały się legalne ruchy polityczne: socjalistyczny, narodowy, ludowy. Znalazło się miejsce dla Kościoła, przed którym encykliki papieskie otwały nowe obszary działania¹.

Włączenie się Kościoła Katolickiego w życie społeczne wymagało od niego nowoczesnej formuły działania odpowiadającej potrzebom i sytuacjom. Przede wszystkim starano się zorganizować i przygotować kadrę duchownych i świeckich działaczy do pracy wśród różnych grup społecznych, stworzyć katolickie, świeckie instytucje kulturalno-oświatowe, wypracować narzędzia społecznego oddziaływania, takie jak: prasa i książka. Nie było to łatwe. Zwłaszcza trudności sprawiało włączenie w działalność społeczną kleru niższego szczebla. Nie był on ani chętny, ani przygotowany do tego rodzaju pracy. Stanowiło to jeszcze problem w początkach XX wieku, czemu dał wyraz w swoim referacie ks. Z. Zimmermann na Zjeździe Skargowskim w 1912 roku. Znacznie łatwiej było pozyskać inteligencję świecką, która przygotowywana do służby społecznej przez cały XIX wiek, miała ją wpisana w swój system wartości².

Artykuł niniejszy ma wypełnić zaistniałą lukę w opublikowanych dotąd pracach nad formami aktywności środowiska katolickiego³.

¹ A. Kudłaszczyk, *Katolicka myśl społeczno-polityczna w Galicji na przełomie XIX i XX w.*, Wrocław 1980, s. 150–245.

² Informacje za *Pamiętnikiem Zjazdu Skargowskiego w Krakowie w dn. 25–26 września 1912 r. Materiały*, zebrał i wstępem opatrzył ks. J. Pawelski, Towarzystwo Jezusowe, s. 2, 8.

³ Np. o rozwoju katolickiej myśli społecznej w XIX i XX wieku w Galicji, jej miejscu i wpływie na życie publiczne szeroko pisał Andrzej Kudłaszczyk w swojej pracy *Katolicka myśl społeczno-polityczna w Galicji na przełomie XIX i XX w.*

Z analizy dotychczasowego dorobku wynika, że zabrakło w nich informacji o działalności wydawniczej, jaką katolicki ruch społeczny podjął po 1905 roku, zwłaszcza że posiadanie własnych placówek wydawniczych poprzez różne grupy społeczne czy polityczne było w owym czasie sprawą ważną. Książka bowiem stanowiła obok prasy potężne narzędzie społecznego oddziaływania, przekazu informacji, idei, wzorców kształtowania postaw. Ponadto, społeczne placówki wydawnicze pełniły jeszcze inną rolę. Jako instytucje kultury skupiały wokół siebie inteligencję twórczą, powiązaną ze swoim dysponentem wspólnotą poglądów czy ideologii, co nie pozostawało bez wpływu na wydawaną literaturę, jej treści, charakter, adresata itp.

Wydaje się, że środowisko katolickiej inteligencji w Galicji odczuwało potrzebę posiadania takiej instytucji wcześniej, zwłaszcza że książka stanowiła ważne narzędzie w pracy oświatowo-wychowawczej, ale dopiero wypadki 1905 roku doprowadziły do jej zrealizowania. Rok 1905, który przyniósł istotne zmiany polityczne i społeczne nie tylko w Królestwie, ale i w innych zaborach, w Galicji spowodował zaostrenie się konfliktów społecznych, wyklarowanie się i zradykalizowanie programów politycznych partii i stronnictw politycznych oraz skupienie się wokół nich znacznej części społeczeństwa. W tej sytuacji Kościół Katolicki, chcąc zaistnieć jako licząca się siła społeczna, musiał poszerzyć swoją działalność. Pomyślność wprowadzenia społecznego programu Kościoła Katolickiego w różne środowiska widziano w zaangażowaniu się katolickiej inteligencji, w zrzeszeniu się jej w świeckiej organizacji z wypracowanym programem społeczno-oświatowym, dysponującej mediami, poprzez które mógł być on konsekwentnie realizowany.

W styczniu 1909 roku we Lwowie podjęła działalność organizacja kulturalno-oświatowa – Towarzystwo im. Piotra Skargi. Inicjatywa jej utworzenia wyszła ze środowiska lwowskiego sodalicji, a Towarzystwo miało prowadzić działalność oświatową w różnych środowiskach głównie proletariatu miejskiego i wiejskiego, ale przede wszystkim miało

(Wrocław 1980). Autor omówił rozwój katolickiej myśli społecznej w Europie, jej teoretyczne założenia, ich recepcję w Galicji oraz praktyczną realizację idei pracy społecznej wśród katolików świeckich i duchowieństwa. Prezentując rozmaite formy aktywności, poprzez które szerzono w Galicji społeczną myśl Kościoła, wymienił działalność oświatową, biblioteczną, prasową, omówił rolę towarzystw oświatowych i kulturalnych. Pomiął natomiast zupełnie działalność wydawniczą, jaką katolicki ruch społeczno-polityczny podjął po 1905 roku.

stanowić ośrodek pracy nad stworzeniem piśmiennictwa w duchu katolickim i narodowym. Miało też promować i wspierać polskie piśmiennictwo, wartościowe ze względu na narodowy i katolicki charakter⁴. Deklarowano wprawdzie apolityczność, a Towarzystwo miało skupiać inteligencję katolicką bez względu na przekonania polityczne, ale to jemu przypisuje się, że legło u podstaw stronnictwa narodowo-chrześcijańskiego.

Powołanie do życia Towarzystwa im. Piotra Skargi odbyło się bardzo uroczyście. Inaugurację zaszczyciły osobistości z kręgów kościelnych i politycznych, co świadczyło o nadziejach, jakie w nim pokładano. 12 grudnia 1908 roku w prywatnych apartamentach księdza arcybiskupa Józefa Bilczewskiego zebrało się ponad 200 osób spośród lwowskiej inteligencji i okolicznego ziemiaństwa. Zebranie otworzył Stanisław Henryk hr. Badeni, poseł do Sejmu Krajowego, członek Izby Panów w austriackim parlamencie, który poinformował uczestników o celach i zadaniach projektowanego przedsięwzięcia. Następnie zabrał głos arcybiskup J. Bilczewski, podkreślając w swym wystąpieniu katolicki i narodowy charakter owej inicjatywy. Na zakończenie zebrania referat o roli i znaczeniu prasy katolickiej w życiu społecznym wygłosił Tadeusz Czapelski, były dziennikarz warszawski, wówczas pracownik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich⁵.

21 grudnia 1908 roku odbyło się pierwsze posiedzenie członków-założycieli, na którym wybrano zarząd główny Towarzystwa. Stanowili go Stanisław Henryk hr. Badeni, Stanisław Lam – edytor, krytyk literacki, profesorowie: Bronisław Dembiński i Maksymilian Thulie. W radzie nadzorczej zasiadali m.in.: historyk literatury Józef Kallenbach i polityk Paweł ks. Sapięha, w sądzie rozjemczym – profesor prawa Adam Halban i działacz oświatowy Bolesław Adam Baranowski.

W skład wydziału lwowskiego Towarzystwa im. Piotra Skargi weszli; jako przewodniczący – S. H. Badeni; zastępcami zostali Adam Konopka i Marian Krzyżanowski, skarbnikiem – Feliks Skrochowski, sekretarzem – Bolesław Czuruk. Wśród dwudziestu członków spotykamy nazwiska B. A. Baranowskiego i literatki Krystyny Sariusz-Zaleskiej⁶.

⁴ Inf. za: *Sprawozdaniem z działalności Towarzystwa im. Piotra Skargi za dwa lata istnienia 1909–1910*, Lwów 1911.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

Patronem – obrano księdza Piotra Skargę, XVII wiecznego kaznodzieję, którego patriotyczna i katolickie idee miały wytyczać drogę działania.

Założone we Lwowie Towarzystwo szybko objęło swoimi wpływami całą Galicję. Koła Skargowskie powstawały w większych i mniejszych miastach, w Krakowie, Stanisławowie, Chyrowie, Przemyślu, Starej Wsi, Rzeszowie, Stryju i innych. Najwcześniej utworzono Koło Skargowskie w Krakowie, już w maju 1909 roku podjęło ono działalność i należało do najaktywniejszych. W 1910 roku istniało 21 kół, które miały 2000 członków⁷. Gromadziły one inteligencję, mieszczaństwo, ziemiaństwo, uczącą się młodzież. Towarzystwo im. Piotra Skargi miało ambicje ponadlokalne, dążyło do rozwinięcia swojej działalności także na terenie innych zaborów. Rozpropagowaniu idei skargowskiej i integracji narodowej pod patronatem Towarzystwa miał służyć m.in. zorganizowany w 1912 roku Zjazd Skargowski w trzechsetną rocznicę śmierci patrona. Miał on charakter ogólnopolski, znaleźli się na nim przedstawiciele trzech zaborów, w sumie około 2000 delegatów. Najliczniej reprezentowana była Galicja i Poznańskie, znacznie skromniej Królestwo. Na Zjeździe działacze katolicy trzech zaborów mieli możliwość podzielenia się doświadczeniami w pracy społecznej i wypracowania wspólnego planu działania⁸.

Towarzystwo im. Piotra Skargi utrzymywało się ze składek swych członków. Ich wysokość była zróżnicowana, członkowie-założyciele płacili jednorazowo lub w ratach 100 koron rocznie, wspierający – 2 korony, zwyczajni – 6 halerzy. Ponadto fundusz Towarzystwa wspierały dotacje państwowe, tak jak miało to miejsce w przypadku innych społecznych towarzystw oświatowych. Znaczne sumy płynęły też z kiesy Stanisława Henryka hr. Badeniego, który finansował działalność prasowo-wydawniczą⁹.

Głównym zadaniem Towarzystwa im. Piotra Skargi było: krzewienie patriotyzmu, obrona katolicyzmu, integracja narodowa i społeczna, propagowanie, rozwijanie i utrwalanie wartości katolickich w społeczeństwie, walka z patologiami życia społecznego (pornografią i alkoholizmem, jako źródłem wszelkiego zła), walka z socjalizmem, którego

⁷ *Towarzystwo im. Piotra Skargi*, „Kronika Powszechna” 1914, nr 23, s. 258–259.

⁸ Inf. za: *Pamiętnikiem Zjazdu...*

⁹ Inf. za: *Sprawozdaniem z działalności...*

wzrastająca popularność w społeczeństwie odbierała Kościołowi klientelę¹⁰.

Realizacji zadań dokonywano poprzez szeroko prowadzoną działalność oświatową, wiecową, organizowanie zjazdów, prowadzenie publicznych wykładów z różnych dziedzin wiedzy i w różnych środowiskach, zakładanie czytelni i bibliotek, prowadzenie kursów dla analfabetów oraz wydawanie książek i tygodnika społeczno-literackiego „Kronika Powszechna”.

W tak różnorodnej działalności wychowawczej na rzecz polskiego społeczeństwa Towarzystwo im. Piotra Skargi szczególny nacisk położyło na walkę z „pornografią”. Pojęciem tym obejmowano wszelkie przejawy swobody obyczajowej występujące zarówno w życiu, jak i w sztuce, literaturze, rozrywce. Miały one zagrażać czystości obyczajów, moralności i „wpływać destrukcyjnie” na polskie społeczeństwo. Stąd do walki z ową „pornografią” skierowano wszystkie siły. Akcję antypornograficzną rozpoczęto w 1909 roku szeregiem wieców, propagandą na ulicach miast, odczytami, włączając do niej młodzież gimnazjalną i akademicką. Wydano specjalną ulotkę „Precz z kabaretem”, w której piętnowano owe lokaliki rozrywkowe jako siedliska „wszelkiej moralnej zgnilizny”. Jednocześnie autorzy tej ulotki w pełnych patosu słowach ogłaszali swoje ideowe credo, pisząc: „pragniemy żyć górnice, roboczo i ofiarnie, z miłością i czcią dla Narodu, z szacunkiem dla siebie samych. Naszym największym ukochaniem Polska, wszakże nie Polska zwyrodniałych trefnisiów, przeciągających się niewolniczo w błocie – lecz Polska czysta”¹¹.

Podjęto też działania o charakterze urzędowym. 16 października posłowie chrześcijańsko-narodowi wnieśli do Sejmu Krajowego interpelację, żądając podjęcia stosownego postępowania zapobiegającego rozprzestrzenianiu się pornografii¹². Starano się zainteresować tym problemem także Radę Szkolną Krajową (RSK) i pozyskać jej poparcie. Franciszek Walczak, profesor gimnazjalny, w swoim odczycie *Lektury do-*

¹⁰ Tamże. Ponadto inf. w publikacji A. K o n o p k i, *Walka z pornografią. Referat wygłoszony na Zjeździe Skargowskim w Krakowie 26 września 1912 r.*, Lwów 1912.

¹¹ Cytat z wydanej w 1909 roku odezwy *Precz z kabaretem*.

¹² Z *Towarzystwa im. Piotra Skargi. Walka z pornografią*, „Kronika Powszechna” 1911, nr 15, s. 241.

mowe młodzieży szkół średnich postulował pod adresem RSK, aby wydała, aktualizowany co jakiś czas, katalog książek i czasopism zalecanych do bibliotek szkolnych oraz poleciła przeprowadzenie selekcji zbiorów, usuwając z nich „niewłaściwą” literaturę. Z kolei działacz Towarzystwa Adam Konopka w referacie wygłoszonym na Zjeździe Skargowskim apelował do nauczycieli języka polskiego, aby włączyli się do „akcji antypornograficznej”, nakładając na ich barki obowiązek cenzurowania książek znajdujących się w bibliotekach szkolnych, ich selekcji i starannego doboru pod kątem wartości chrześcijańskich¹³.

Do walki z pornografią na prowincji tworzone „organizacje terenowe”. Były to grupy 5–7 osobowe, w skład których wchodziło 4–5 młodych robotników i 1–2 inteligenckich opiekunów. Mieli oni za zadanie inicjować w swoich środowiskach działalność antypornograficzną, propagując wartościową książkę, prasę katolicką, organizować pogadanki i odczyty¹⁴. Siedliska wszelkiego zła i niemoralności upatrywano w rozwijającej się kinematografii. W 1913 albo 1914 roku wprowadzono swoistą inwigilację kin; 56 członków Towarzystwa im. Piotra Skargi zaopatrzonych w specjalne legitymacje z Namiestnictwa kontrolowało kina, sprawdzając repertuar pod względem obyczajowości i interweniując w razie potrzeby¹⁵.

W pracy oświatowej wykorzystywano formy odczytu, pogadanki czy referatu. Były to w owych czasach często stosowane i lubiane sposoby przekazywania i odbioru wiedzy. Odczyty gromadziły chłonną publiczność, zaś w kręgach aspirujących do elity kulturalnej bywanie na nich należało do dobrego tonu. Zrozumiałe jest zatem, że działacze Towarzystwa im. Piotra Skargi chętnie stosowali tę drogę przekazu wiedzy, idei i poglądów, zaś sama działalność odczytowa była starannie przemyślana zarówno od strony organizacyjnej, jak i tematyki prelekcji. Szła ona w dwóch kierunkach: publicznym i wewnątrzorganizacyjnym.

Odczyty publiczne pod auspicjami Towarzystwa organizowane były w dużych ośrodkach miejskich i adresowane do wykształconej publiczności. Prelegentami byli ludzie nauki i kultury, profesorowie uniwersytetu, nauczyciele gimnazjalni, literaci. Serię odczytów publicz-

¹³ Inf. z referatu A. K o n o p k i, *Walka z pornografią...*

¹⁴ Tamże, zob. też: *Z Towarzystwa im. Piotra Skargi. Walka z pornografią*, „Kronika Powszechna” 1911, nr 15, s. 241.

¹⁵ *Towarzystwo im. Piotra Skargi*, „Kronika Powszechna” 1914, nr 23, s. 258.

nych zainaugurował 10 listopada 1909 roku profesor Uniwersytetu Lwowskiego Juliusz Kleiner, a tematem jego wystąpienia była „Religijność Słowackiego”. W 1910 roku wygłoszono pięć następnych, a prelegentami byli: ks. bp. Józef Teodorowicz z odczytem „Współczesna dusza a prądy religijne”, ks. prof. dr K. Wajs z prelekcją na temat „Pochodzenie człowieka”, dr Halban z tematem „Religia i prawo”, Teodor Jeske-Choiński z dwoma wystąpieniami: „Psychologia życia” i „Historyczny pogląd na asymilację Żydów”. W latach następnych również prowadzono działalność odczytową, m.in. w 1912 roku Edmund Sedlaczek wygłosił publiczny odczyt na temat „Zygmunt Krasiński – wierzącej Polski wieszcz”¹⁶. Odczytów publicznych nie było wiele, wydaje się, że były trudne organizacyjnie, wymagały pozyskania wyjątkowo atrakcyjnego prelegenta i ciekawego tematu.

Natomiast w strukturze Towarzystwa im. Piotra Skargi działało Koło Prelegentów, którego zadaniem było prowadzenie działalności odczytowej w różnych środowiskach, organizowanie konferencji i ich obsługa. Do wspomnianego Koła należała młodzież akademicka zainteresowana kwestiami społecznymi i ekonomicznymi. W latach 1909–1914 z inicjatywy Koła Prelegentów zorganizowano 123 konferencje i wygłoszono 203 odczyty. Jednocześnie młodzież zorganizowana w Kole Prelegentów przygotowywała się do wygłaszania odczytów, prowadzenia dyskusji, itp. Każdy z członków zobowiązany był w ciągu półrocza przedstawić na zebraniu referat oraz uczestniczyć w dyskusji. Organizowano też kursy, na których uczestnicy nabywali i pogłębiali wiedzę z różnych dziedzin, przydatną następnie w pracy społecznej. W 1912 roku np. utworzono dla grupy 20 członków Towarzystwa kurs spółdzielczy, przygotowując ich do pracy nad propagowaniem i organizacją ruchu spółdzielczego. Wykłady prowadzili znakomici znawcy problematyki, tacy jak: Stanisław Grabski, Franciszek Stefczyk, Władysław Lewicki¹⁷.

W pracy kulturalno-oświatowej Towarzystwa ważną rolę odgrywała książka. Podejmowano inicjatywy tworzenia księgozbiorów bibliotecznych z przeznaczeniem dla różnych środowisk. Szczególnie aktywne w tych pracach były koła krakowskie i lwowskie.

¹⁶ Z Towarzystwa im. Piotra Skargi. Zebrania i odczyty, „Kronika Powszechna” 1911, nr 13, s. 206.

¹⁷ Z Towarzystwa im. Piotra Skargi. Koło prelegentów, „Kronika Powszechna” 1911, nr 10, s. 144; 1912, nr 10, s. 159.

Z inicjatywy koła krakowskiego na ulicach miasta umieszczano specjalne skrzynki z przeznaczeniem na zbiórkę książek dla najuboższych. Członkowie koła krakowskiego odwiedzali chorych w szpitalach, zapatrując ich w lekturę. Działacze Towarzystwa organizowali „biblioteki ruchome” – „kuferkowe” z zestawami książek. Każdy zestaw zawierał literaturę religijną, historyczną, powieści, praktyczne poradniki i książki dla dzieci i młodzieży. Bibliotekarz docierał z „biblioteką kuferkową” do wyznaczonych miejscowości i tam udostępniał książki za odpłatnością (jedna książka – 2 gr). Jednocześnie poprzez reklamę w prasie zachęcano mieszkańców tych ośrodków, do których „biblioteki kuferkowe” nie docierały, aby sami ze składek przy pomocy Towarzystwa tworzyli takie biblioteki. Towarzystwo obiecywało pomoc w doborze książek odpowiadających gustom i potrzebom zamawiających¹⁸.

Towarzystwo w ramach działalności oświatowej prowadziło też kursy dla analfabetów.

Celem pozyskania popularności wśród niezamożnych warstw miejskiego i wiejskiego proletariatu prowadzono bezpłatne porady prawne – „biuro ludowe”. Pracował w nim lwowski adwokat dr Morawiecki.

Specjalne miejsce w strukturze Towarzystwa zajmowało wydawnictwo, które podjęło działalność już w 1909 roku. Wydawane książki miały wspomagać pracę oświatowo-wychowawczą, stanowić broń w walce z czyhającymi zagrożeniami. Cele i zadania, przed jakimi stanęło wydawnictwo, wyłożono w opublikowanej odezwie, gdzie m.in. czytamy:

„Drukowane słowo – jak ogromnym jest dobrodziejstwem i przepotężną bronią, tak również stać się może szkodnikiem najgroźniejszym, źródłem zła i klęsk nieobliczonych. W służbie Boga, Ojczyzny i społeczeństwa, ono zaiste błogosławione, kiedy obniża je uparcie lub wypaczyć usiłuje przekleństwem bywa narodu, ku niechybnej wiodąc go zgubie. A zwłaszcza dziś, w dobie zanikającego analfabetyzmu, groszowego dziennikarstwa, namiętnych walk klasowych i rozbuchanej chorobliwie „sensacyjności”. [...] Bruki miast pokryte [...] tanią „literaturą” docierającą od piwnic do poddaszy, stąd ona i pod wiejską strzechą coraz to częstsza, niestety! [...] Zło idzie od wschodu i zachodu, krzewi się nawet samodzielnie w kraju [...]

Stać-że nam wobec tego w bezczynności! Mówić, że nam: „Kościół to opoka”, a „Polska to wielka rzecz”... I sądzić, że wiara i polskość żadnej znikąd nie doznają szkody, że szalejąca burza minie bez dotkliwych śladów.

¹⁸Tamże, 1911, nr 1, s. 16.

Narzucono nam walkę, przeto walczyć musimy. Stajemy też do niej zjednoczeni w Towarzystwie Piotra Skargi, kaznodziei – proroka i reformatora, wielkie jego imię, wielkie bez wątpienia, wkłada na nas obowiązki. Czując to w zupełności, iżby sprostać zadaniu, zwracamy się do wszystkich jednakowo z nami myślących, a gotowych do popierania polskiego katolickiego piśmiennictwa. Tu bowiem według słów wieszczka: „na moc złego, znaleźć się musi moc dobrego”¹⁹.

W 1910 roku działalność wydawnicza Towarzystwa poszerzona została o czasopismo społeczno-kulturalne „Kronika Powszechna”. Obie inicjatywy finansowane były w znacznej mierze przez Stanisława Henryka hr. Badeniego. Obie starały się skupić wokół siebie katolicką inteligencję twórczą, ludzi nauki, literatów, dziennikarzy. Celem wzmocnienia kadry, na stanowisko redaktora „Kroniki Powszechniej” sprowadził Badeni z Warszawy znanego pisarza, autora powieści historycznych Teodora Jeske-Choińskiego. Redaktorem wydawnictwa został Edmund Sedlaczek, były konsul austriacki w Sofii, autor powieści historycznych, książek dla ludu, piszący pod pseudonimem E. Zorian. Obaj nie spełnili pokładanych w nich nadziei. T. Jeske-Choiński, Królewski, nie znał sytuacji w Galicji ani potrzeb galicyjskiego rynku czytelniczego, a ponadto, jak pisał S. Lam, „bał się narazić klerowi czymś bardziej świeckim, konserwatystów nie chciał urazić czymś śmielszym, w polityce galicyjskiej, nieświadom jej biegu, potykał się ciągle. Toteż nie tylko nikogo nie zjednał, nikogo nie zadowolił, ale wielu zraził do pism i do siebie. A przede wszystkim przejawiał konserwatyzm w poglądach na współczesną literaturę, w publicystyce uległ wpływom klerykalnym – wszystko spowodowało, że jako redaktor tygodnika społeczno-literackiego rozmijał się z potrzebami i zainteresowaniami czytelniczymi”²⁰. S. H. Badeni niezadowolony z poziomu „Kroniki” rozstał się z nim, a stanowisko redaktora oddał Tadeuszowi Czapelskiemu.

E. Sedlaczek pełnił przez rok funkcję redaktora wydawnictwa. Zaoprotegowany na to stanowisko przez T. Jeske-Choińskiego, według relacji S. Lama – redaktorem był nieudolnym. Niezależny finansowo „przejechał do Lwowa, aby tu przerwana urzędniczą karierą pracą literacką kontynuować. Ale mu nie szło. Wznowił jedynie nakład swego dawnego studium o *Irydionie*, które w latach osiemdziesiątych XIX

¹⁹ Cytat z Odezwy Towarzystwa im. Piotra Skargi we Lwowie z 1909 r.

²⁰ S. L a m, *Życie wśród wielu*, Warszawa 1968, s. 91.

wieku może było rewelacyjne, ale w 1912 r. musiało minąć bez echa²¹ – pisał nie bez złośliwości o jego naukowym dorobku – S. Lam.

Redakcję wydawnictwa objął po Sedlaczku S. Lam, wówczas młody początkujący literat i krytyk, energiczny i wykształcony. Zajął się wydawnictwem, dla którego starał się pozyskiwać autorów i teksty. Z jego wspomnień wiadomo, że skłonił Tadeusza Dąbrowskiego, młodego, świetnie się zapowiadającego krytyka i publicystę, do napisania niedużego tekstu. „Zamówiona u niego przeze mnie broszura – pisał Lam – o Józefie Korzeniowskim dla Wydawnictwa Towarzystwa im. Piotra Skargi, mówiła najlepiej o jego przygotowaniu historyczno-literackim²². Również wydanie pamiętnika z powstania styczniowego Zofii Romanowiczówny było rezultatem zabiegów S. Lama²³.

Zdobywanie autorów dla wydawnictwa nie było sprawą łatwą. Literaci i uczeni publikowali swoje teksty okazjonalnie. Były to albo odczyty, albo zamawiane publikacje. Na takiej zasadzie znaleźli się w wydawnictwie A. Krechowiecki, Czesław Pieniążek, Antoni Mazanowski, Wiktor Hahn. Z nazwisk osób trwalej związanych z wydawnictwem wymienić należy E. Sedlaczka, T. Jeske-Choińskiego, ks. Bolesława Żychlińskiego, S. Lama, Jana Andruszewskiego, Edwarda Ligockiego. Dwaj ostatni to autorzy wyłonieni drogą konkursu „Kroniki Powszechnej” na nowelę²⁴. Na konkurs nadesłano 76 utworów, z których jury, gdzie zasiadali m.in. A. Krechowiecki i Zygmunt Wasilewski, nagrodziło dwie, a wyróżniło sześć nowel. Autorami nagrodzonych utworów byli właśnie J. Andruszewski i E. Ligocki. Autorzy utworów wyróżnionych to: Janina Kossak-Pełęńska, Łucja Hornowska, Maria Rybczyńska-Cesky, Julia Makarewiczowa, Zdzisław Kamiński i A. Wojko.

Zabiegi, mające na celu skupić wokół wydawnictwa pisarzy katolickich, nie przyniosły pożądaných rezultatów. Żaden twórca o znanym nazwisku nie związał się na trwałe z wydawnictwem. Również konkurs ten nie wyłonił jakichś znakomitych nazwisk ani utworów.

W Wydawnictwie Towarzystwa im. Piotra Skargi ukazało się 75

²¹ Tamże, s. 103.

²² Tamże, s. 94–95.

²³ Tamże, s. 105.

²⁴ Tamże, s. 90 oraz *Nasz Konkurs*, „Kronika Powszechna” 1911, nr 12, s. 1, nr 18, s. 1.

tytułów (tyle przynajmniej udało się ustalić). O tym, jak rozkładała się produkcja wydawnicza w poszczególnych latach informuje poniższe zestawienie.

Liczba tytułów ukazujących się w latach 1909–1914

1909	1910	1911	1912	1913	1914
4	2	24	29	12	4

Źródło: „Książka”, „Przewodnik Bibliograficzny za lata 1909–1914”.

Książki ukazywały się także nakładem poszczególnych kół terenowych. Koło Chyrowskie wydało nakładem własnym 12 tytułów książek dla dzieci i młodzieży, Koło w Starej Wsi – 62 tomiki książek dla ludu²⁵.

Wydawnictwo, głównie nastawione na mniej wykształconego czytelnika, proletariusza wiejskiego czy miejskiego, mieszczanina, drobnego urzędnika, ucznia, swoje książki publikowało przede wszystkim w seriach. Od 1911 roku ukazywały się dwie serie, zróżnicowane poziomem. Przeznaczona dla proletariatu seria „Dla polskiego ludu” miała poziom niższy niż druga „Dla polskiego narodu”. Poza seriami wyszło kilkanaście tytułów książek głównie z literatury pięknej i publicystyki.

Po tematy sięgano do wydarzeń z naszej historii i biografii sławnych Polaków, zarówno jedne, jak i drugie starannie dobierając i interpretując. Literatura miała utrwalić w świadomości odbiorców wzorzec Polaka-katolika, poprzez przedstawiane wydarzenia z narodowych dziejów uczyć patriotyzmu, budzić ducha narodowego i poczucie solidaryzmu społecznego, a w rezultacie pozyskiwać społeczeństwo dla katolicyzmu i sprawy narodowej.

Szczególnie wyeksponowano osobę i działalność ks. Piotra Skargi. Ukazało się 12 pozycji popularyzujących zarówno postać bohatera, jak i jego publicystykę; były to *Skarga Piotr/nasze stosunki narodowe w świetle jego życia i działalności* (1909), ks. bp. Władysława Bandurskiego, *Złote usta, złote serce. Obrazek sceniczny z życia ks. Piotra Skargi* (1911), A. Krechowickiego, *Święty jest. O Piotrze Skardze w trzechsetną rocznicę śmierci* (1912), S. Lama, *Piotr Skarga* (1912), A. Mazanowskiego, *Piotr Skarga* (1912), Cz. Pieniążka, *O życiu, dziełach i zasługach ks. Piotra Skargi* (1912), *Piotr Skarga, Wybór pism*

²⁵ Towarzystwo im. Piotra Skargi, „Kronika Powszechna” 1914, nr 23, s. 258–259.

(1912), *Złote ziarno. Wybrane z pism ks. Piotra Skargi* (1912), *Żywoty świętych polskich* (1912), *Wybór żywotów świętych* (1912).

Większość tytułów ukazało się w 1912 roku w związku z trzechsetletnią rocznicą śmierci słynnego kaznodziei. Towarzystwo obchodziło ją wyjątkowo uroczystie, a wydane pozycje miały owe rocznicowe obchody uświetnić.

Wydarzeniem historycznym, które również uczczono kilkoma tytułami, było powstanie styczniowe. Z okazji pięćdziesiątej jego rocznicy w 1913 roku w wydawnictwie Towarzystwa im. Piotra Skargi ukazało się 6 tytułów, były to: Mieczysława Gawlika, *O powstaniu styczniowym 1863 r.*, W. Hahna, *Rok 1863 w dramacie polskim, Ostatnie słowa. Opowiadania i wspomnienia uczestników walk o wolność w 1863 r.*, Z. Romanowiczówny, *Z dni krwi i łez. Pieśni narodowe 1863 r.*, cz. 1 i 2, *Polska w pieśni 1863 r.* Zebrali i ułożyli S. Lam i Andrzej Brzeg-Piskozub.

Z innych wydarzeń historycznych preferowano te, które przypominały o świetlanej przeszłości, budziły radość i dumę ze wspaniałości polskiego oręża. Przywoływano zwycięstwa pod Grunwaldem, Kircholmem, Kłuszynem, Częstochową w książeczkach: K. Lubeckiego *Grunwald* (1909) i *Częstochowa* (1909), Tadeusza Zubrzyckiego *Dwie bitwy* (1911) i *Z górnych chwil* (1911), natomiast w anonimowej książeczce *O Konstytucji 3-go maja* (1912) ukazano jej rolę w tworzeniu się narodu polskiego, akcentując hasła równości i braterstwa między stanami.

Spośród postaci wielkich Polaków, oprócz osoby ks. Piotra Skargi, popularyzowano postacie literatów: Józefa Ignacego Kraszewskiego, Józefa Korzeniowskiego, Zygmunta Krasińskiego czy bohaterów narodowych, jak książę Józef Poniatowski, zwracając uwagę na ich patriotyzm, obywatelską postawę, katolicyzm. Wydano S. Lama – *Poglądy J. I. Kraszewskiego na sprawy społeczne, ekonomiczne i polityczne*, i *Józef Ignacy Kraszewski – pisarz i obywatel* (1912) oraz *Książę Józef Poniatowski (Dzieje i pieśni)* (1913), E. Sedlaczka – *Zygmunt Krasiński, wierzącej Polski wieszcz* (1912), Tadeusza Dąbrowskiego – *Józef Korzeniowski. Szkic literacki* (1913).

Literatura piękna, w większości przypadków, po tematy sięgała do losów narodu. Ukazały się m.in. T. Jeske-Chońskiego *Triumf Zawiszy Czarnego*, E. Ligockiego *Legendy o Królowej Jadwidze* (1911), J. Andruszewskiego *Duch narodu* (1911), J. Łady *Ostatnia msza. Z ciężkich dni* (1912), E. Zoriana *Przez zasługi dla korony. Opowiadanie historyczne z czasów J. Sobieskiego* (1912).

Publicystyka ukazująca się w Wydawnictwie wspierała i wyjaśniała podejmowane akcje społeczno-obyczajowe: walkę z pornografią i alkoholizmem. J. Zaleski w książeczce *Największy wróg ludzkości* przestrzegał przed nadużywaniem alkoholu, wyjaśniał jego skutki. Adam Konopka w dwóch swoich broszurkach *O zapobieganiu pornografii* (1911) i *Walka z pornografią* (1913) występował przeciwko „nadmiernej swobodzie obyczajowej”, jaka szerzyła się w społeczeństwie polskim i literaturze. W 1911 r. ukazała się też pozycja *Pornografia. Głosy pisarzy polskich w najważniejszej sprawie moralności społecznej*. Zawierała, zebrane za pomocą ankiety przeprowadzonej w środowisku kilkudziesięciu wybitnych ludzi pióra ze wszystkich zaborów, opinie i wypowiedzi na tematy moralno-obyczajowe. W publicystycznych broszurach rozprawiano się z ideologicznymi przeciwnikami. W anonimowej publikacji pt. *Czerwone prawdy* występowano przeciwko socjalizmowi. Przeciwko wrogom Kościoła Katolickiego, naukowemu pogładowi na świat występowali: Stanisław Adamski w książeczce pt. *Dlaczego Chrystus ma wrogów* (1912) i T. Jeske-Choiński w broszurze *Moralność naukowa* (1911). Wśród broszur publicystycznych ukazała się pozycja S. H. Badeniego o treściach programowych pt. *Katolicyzm a polski duch obywatelski* (1911), gdzie czytamy:

„Nawoływać musimy do krzewienia w społeczeństwie naszym ducha obywatelskiego względem Kościoła, musimy szerzyć w nim znajomość spraw jego, zagrzewać miłość, uczyć solidarności, przywołać do ofiarności, aby kiedyś to zespolenie polskości i katolicyzmu, które dzisiaj częstą bywa nieraz i fałszywie brzmiącą formułką, stało się rzeczywistością”²⁶.

W Wydawnictwie Towarzystwa im. Piotra Skargi ukazało się też kilka pozycji dotyczących wychowania. Wychowaniem duchowym zajmował się ks. Bolesław Żychliński wydając *Przygotowanie do częstej i codziennej komunii św.*, *Słowo do ojców*, *Siedem grzechów głównych*, *O wychowaniu dzieci*, wychowaniem ogólnym dzieci – Wanda Wojciechowska w książce *O wychowaniu dzieci*.

Ogółem w latach 1909–1914 ukazało się 406 550 egzemplarzy, z czego rozeszło się 260 875. Przeciętny nakład wynosił 5000 egz., ale wydawnictwa jubileuszowe wychodziły prawdopodobnie w nakładach wyższych. Poza nakładami własnymi wydawnictwo rozprawdzało także nakłady innych firm. W latach 1909–1914 rozprawdono 80 000 egzemplarzy. Były to książki wydawnictw biorących udział w wysta-

²⁶ S. H. B a d e n i, *Katolicyzm a polski duch obywatelski*, Lwów 1911, s. 31.

wach polsko-katolickiej książki, które organizowało Towarzystwo im. Piotra Skargi w Przemyślu i Krakowie w latach 1910 i 1912 (m.in. Karola Miarki z Mikołowa, Macierzy Polskiej i Towarzystwa Pedagogicznego ze Lwowa). Książki były tanie, a ich ceny tak kalkulowane, żeby były dostępne dla niezamożnych czytelników. Najtańsze były książeczki wydawane w seriach. Pojedyncze książeczki kosztowały od 10 do 40 h, w zależności od objętości. W prenumeracie seria „Dla polskiego narodu” (12 tomików) kosztowała 3 kor. 40 h. Droższe, do 1 kor., były książki ukazujące się poza seriami²⁷.

Książki drukowano w drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Oprawiano je w kartonowe okładki, a ich szata graficzna była skromna. Tomiki ukazujące się w seriach miały jednakową szatę zewnętrzną. Były to niewielkich rozmiarów książeczki (12x29 cm), których okładki z kolorowego kartonu ozdobiono winietką z portretem Piotra Skargi i cytatem „jeśli cię zapomnę Ojczyzno moja miła, niech zapomnę prawicy ręki mojej”. Na górze okładki umieszczano nazwę wydawnictwa, nazwę serii i kolejny numer tomiku.

Towarzystwo im. Piotra Skargi starało się realizować założenie uczynienia z wydawnictwa ośrodka rozwijania i popierania piśmiennictwa polskiego w duchu katolickim i narodowym również poprzez próby ogarnięcia ruchu wydawniczego z innych zaborów, jego integracji i promocji literatury najwartościowszej z pozycji katolickich. Temu celowi miały służyć wystawy polsko-katolickiego piśmiennictwa, jakie zorganizowano w Przemyślu i Krakowie. Przy pomocy wydawcy i księgarza z Brodów Feliksa Westa nawiązywano kontakty z wydawcami i zachęcano do wzięcia w nich udziału. Wystawy połączone były z odczytami, koncertami oraz ze zbieraniem zamówień na wystawione książki²⁸.

Konsekwencją owych wystaw było wydanie w 1912 roku nakładem Krakowskiego Koła, jego sekcji bibliotecznej – *Katalogu informacyjnego książek dla dzieci, młodzieży, ludu, sfer szerszych, wychowawców, rodziców*. We wstępie do *Katalogu* jego twórcy wyjaśniając cele, jakie im przyświecały, pisali: „Literatura nasza bowiem posiada już wiele dzieł pożytecznych dla najszerszych kół, lub w wydawnictwach w założeniu popularnych, jak i pisanych nie wyłącznie z tym zamiarem.

²⁷ *Wydawnictwa Towarzystwa im. Piotra Skargi*, „Kronika Powszechna” 1911, nr 47, s. 335.

²⁸ *Inf. w Sprawozdaniu z działalności...* oraz „Kronice Powszechniej” 1912, nr 27, s. 235.

Każda z dzielnic posiada literaturę taką z odrębnymi cechami, uzupełniającymi się wzajemnie – staramy się więc uwzględnić literaturę dzielnic wszystkich. [...] Katalog ten uwzględnia przede wszystkim sfery szersze, ludową miejską i wiejską, rzemieślniczą mniej lub więcej rozwiniętą. Następnie dzieci i uczącą się młodzież sfer wszystkich. [...] *Katalog* ten informacyjny stojąc na stanowisku chrześcijańskim w ocenie książek ma głównie na widoku ich wartość etyczną, pedagogiczną, uspołeczniającą – dalej wartość literacką, stylistyczną, językową oraz poczytność. Książki z jakiegokolwiek względu według nas nieodpowiednie, przemilczamy²⁹.

Katalog ujmował książki wydawnictw komercyjnych i społecznych z terenów ziem polskich, a także spoza ich granic. Znajdujemy tam książki wydane m.in. przez: księgarnię Józefa Zawadzkiego z Wilna, Nietyxy z Łodzi, Józefa Mayera z Raciborza, Karola Miarki z Mikołowa, Księgarnię Religijną z Lublina, Władysława Simona z Poznania, Jarosława Leitbegera z Poznania, Spółki „Praca” z Poznania, Ruchu Chrześcijańsko-Społecznego z Poznania, Drukarni Warszawskiej z Petersburga, Kazimierza Grendyszyńskiego z Petersburga, Towarzystwa Pedagogicznego, Towarzystwa Kółek Rolniczych, Macierzy Polskiej ze Lwowa, Kazimierza Prószyńskiego z Warszawy.

Starając się dotrzeć z książkami do tych kręgów publiczności czytających, do których były adresowane, stosowano różnorodne formy rozprowadzania. Drogami księgarskimi docierały książki przez firmę F. Westa w Brodach, gdzie wydawnictwo miało swój skład główny. Książki ukazujące się w seriach rozchodziły się drogą prenumeraty. Nie były to jednak najważniejsze formy rozpowszechniania. Adresat książek wydawanych przez Wydawnictwo Towarzystwa im. Piotra Skargi nie był obyty z tymi formami, dlatego dysponenci wydawnictwa największą wagę przywiązywali do kolportażu. W ten sposób książki docierały do czytelników bezpośrednio. Kolportażem zajmowali się księża, kościelni, kramarze wędrujący z towarem od miasteczka do miasteczka na jarmarki i odpusty, członkinie Towarzystwa ze sfer ziemiańskich i inteligenckich. W 1911 roku stworzono sieć tanich składnic tzw. „skarbnice skargowskie”, powierzając je opiece proboszczów³⁰.

²⁹ Cytat ze *Wstępu do Katalogu informacyjnego książek dla dzieci i młodzieży, ludzi sfer szerszych, wychowawców, rodziców*, Kraków 1913.

³⁰ Z *Towarzystwa im. Piotra Skargi. Skarbnice Skargowskie*, „Kronika Powszechna” 1911, nr 46, s. 219.

W 1914 roku było ich 227 rozsianych po całej Galicji. Ze *Sprawozdania z działalności Towarzystwa im. Piotra Skargi za dwa lata istnienia 1909–1910* wiadomo, że drogą kolportażu rozprowadzono 80 000 własnych i 36 000 innych nakładów.

Prowadzono też bezpłatne rozdawnictwo książek, angażując do tego młodzież gimnazjalną i studentów. W latach 1909–1910 podczas wakacji i ferii rozdali oni 2156 książek służbie folwarcznej, chłopom i robotnikom³¹.

Na uwagę zasługuje jeszcze jedna forma rozprowadzania, jaką było umieszczenie specjalnych stoisk tzw. „koszy skargowskich” z książkami własnymi i polecanymi w księgarniach kolejowych. W związku z „akcją antypornograficzną”, dążąc do wyparcia „tandetnych i niemoralnych” książek z księgarni na dworcach kolejowych, działacze Towarzystwa wystąpili do lwowskiej i krakowskiej dyrekcji kolei z propozycją umieszczenia w księgarniach kolejowych „koszy skargowskich” wypełnionych „zdrową moralnie” literaturą. Dyrekcja krakowska odniosła się do tej inicjatywy niechętnie, natomiast lwowska wyraziła zgodę. Wówczas działacze Towarzystwa weszli w porozumienie z firmą Alfreda Altenberga, który miał koncesję na księgarnie kolejowe w dyrekcji lwowskiej, i na stacjach we Lwowie, Jarosławiu, Drohobyczu, Podwołoczyskach, Rawie Ruskiej, Stryju i Tarnopolu ulokowano „kosze skargowskie”³².

Podsumowując działalność kulturalno-oświatową i wydawniczą Towarzystwa im. Piotra Skargi, podkreślić należy, że starało się ono zaistnieć w polskiej kulturze literackiej początku XX wieku poprzez podejmowanie prób stowarzyszenia pisarzy katolickich, programowanie pisarstwa i literatury, programowanie wyborów czytelniczych oraz przez wypracowanie ich form organizacyjnych, takich jak kolportaż, biblioteki ruchome, „kosze skargowskie”, katalog.

Towarzystwo im. Piotra Skargi istniało do I wojny światowej ale idee ruchu skargowskiego, jak i niektóre formy działalności (zjazdy skargowskie) funkcjonowały w II Rzeczypospolitej, tworząc podwaliny pod katolicki ruch społeczny.

³¹ Inf. za: *Sprawozdanie z działalności...*

³² Tamże.